

JELIGE: TULIPÁN16

AZ ÁRTATLANSÁG VÉLELME

Megjegyzések Arany János Ágnes asszony
című balladájának értelmezéséhez

Pécs, 2024.02.02.

Tartalomjegyzék

<u>Bevezetés</u>	3
<u>1. Retorikai eszközök a balladákban – enthüméma, azaz az elhangzott és az elhallgatott sorok értelmezésbefolyásoló ereje</u>	4
<u>2. Ágnes erkölcsi tisztaságának bizonyítása a szöveg szimbolikája és pszichológiája tekintetében</u>	10
<u>3. Ágnes erkölcsi tisztaságának bizonyítása más irodalmi művek kontextusában – a hűség és a bosszúálló szerető toposza</u>	15
<u>Összegzés</u>	20

Bevezetés

Az embereket sokszor megtévesztésekbe hajszolja az a sürgetés, amellyel egy eléjük kerülő ügyet meg akarnak oldani. Így működik az emberi agy: egy tettet valaki elkövetett és nekünk tudnunk kell, ki az. Ennek a zsigerből jövő bűnbakkeresésnek az áldozata lett Ágnes asszony is, akinek az ártatlanságára utaló jelek régóta foglalkoztatják az irodalomtudományt, de ártatlanságát csak a gyilkosságban betöltött szerepének tükrében vizsgálják. Dolgozatomban Ágnes erkölcsi tisztaságának kérdésére helyezem a hangsúlyt, férjéhez való hűségének körülményeit vizsgálom, amelynek jelentős befolyása lehet Ágnes megítélésére a gyilkosságban való részvétele kapcsán is. Dolgozatommal nem az eddigi interpretációkat megdöntő elemzést kívánok létrehozni, csak egy lehetséges értelmezés-alternatívát felkínálni.

A balladák egyik legfőbb vonása a balladai homály, amely hiátusokat eredményez a történetben. „A balladai homály arra nyújt lehetőséget, hogy a szerző a rétorhoz hasonlóan úgy szerkessze meg a szöveget, hogy a kihagyások segítségével olyan történet összerakása felé terelgesse az olvasót, ami zökkenőmentesen illeszkedik abba a kontextusba, világrendbe, amely a befogadó világának, a befogadó által világrendként elfogadott univerzumnak a teljességét, sérthetlenségét biztosítja. Az Arany-szövegek mindig lehetővé teszik egy olyan történet összerakását és egyben egy olyan értelem kimondását, amely megerősíti a feltételezhető (ideális) olvasó erkölcsi, teológiai, kozmológiai világmagyarázatát.”¹ Ennek a módszernek megfelelően tehát van egy kevésbé egyértelmű értelmezés is, amelyet megengedhet a ballada, erre az értelmezésre fókuszál hipotézisem is, miszerint Ágnes nemcsak a gyilkosságban volt ártatlan, de férjéhez is hűséges maradt.

Egy szöveg szimbólumrendszere szintén szignifikáns értelmezésformáló szereppel bír. Az Ágnesre használt költői képek, szimbólumok egyetemes jelentése a ballada több pontján is szemben áll a történet Ágnest bűnösnek beállító nézetével. Ezeknek a vizsgálata a kereszténységben betöltött szerepük és más szépirodalmi művekben való használatuk szempontjából is megközelítendő. Ágnes hűségének bizonyításához szükséges a példák áttekintése a hűtlenségbe kevert hűséges asszony toposzáról, hogy láthassuk Arany inspirálódásához mely művek szolgálhattak alapul. Ha feltevésem igaz, Ágnes asszony nem

¹ Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 213.o.

egy bűnhődésre ítélni való bűnös lélek, hanem egy tiszta, ártatlan asszony, akit egy rosszakaró férfi kevert bele az életét örökre tönkre tevő eseményekbe.

1. Retorikai eszközök a balladákban – enthüméma, azaz az elhangzott és az elhallgatott sorok értelmezésbefolyásoló ereje

A retorika alap célja a hallgatóság érvek általi meggyőzése, elgondolkodtatása. Az érvek sorrendjével, felépítésével és számos retorikai eszközzel azonban erőteljesen befolyásolható a hallgatóság véleményformálása. A retorikai szöveg legelső feladata, hogy megfogja a hallgatóságot és bevonja a szöveggel való közös hullámmásba, majd annak figyelmét, aktív részvételét a közös konklúzióig megtartsa. Erre a retorika különböző eszközöket használ.

A kihagyott premisszáknak fontos szerepe van a szónok és a hallgatóság közötti kapcsolat megteremtésében: a hiátus ugyanis egy tarthatatlan állapot az emberi felfogásban. Ahol valami hiányzik, azt meg kell keresni, így automatikusan, önként beszáll a hallgatóság a szónokkal való közös gondolkodásba. Az azonban az egyik legfontosabb aspektus, hogy miként egészíti ki a hiányt magában a hallgatóság. Biztosan mindenki ugyanarra a következtetésre fog jutni vagy csak valószínűsíteni tudjuk? Ez attól függ, hogy szillogizmussal vagy enthümémával állunk-e szemben, vagyis attól, hogy az adott premisszákból következtethető konklúzió az egyetlen létező konklúzió vagy csak egyike a számos lehetséges következtetéseknek. „A szillogizmushoz viszonyul az enthüméma, a szillogizmus a kétségbevonhatatlan igazságra, a szükségszerűre épül, az enthüméma a valószínűre.”² Az enthüméma a szillogizmus egyik fajtája, amelynek két típusát különböztetjük meg: csonka szillogizmusról beszélünk, ha hiányzik valamely premissza vagy konklúzió, amit a hallgatóság egészít ki magában; illetve valószínűségen alapuló szillogizmusról van szó, ha a konklúzió pusztán csak valószínű, s nem biztos következtetés. Tehát az enthüméma nem ad egyértelmű választ, míg a szillogizmus igen. (Adamikné, 2009) A balladában kétségkívül enthümémával állunk szemben. Adamikné Jászó Anna egy példájával szemléltetném a különbséget szillogizmus és enthüméma között:

1. *Minden ember halandó.*
2. *Szókratész ember.*
3. *Szókratész halandó.*

Amint azt láthatjuk, az 1. és 2. állításból kétségtelenül következik a 3., hiszen olyan általános igazságot fogalmaz meg, amelynek kizárólagos értelmezése és kikövetkeztethetősége van. Nincs olyan ember, aki nem halandó, tehát ha Szókratész ember, akkor csak és kizárólag

² Adamikné Jászó Anna: Retorikai gondolkodás és szövegértő olvasás I. (Anyanyelv-pedagógia, 2009, II. évf. 3. sz.)

halandó lehet. Ez a következtetés kizárólagosságot hordoz, ellenben tekintsük meg a következő példát.

1. *Minden athéni szeret érvelni.*
2. *Szókratész athéni.*
3. *Szókratész szeret érvelni.*

Itt már jól megfigyelhető az enthüméma bizonytalansága. Ugyanis bár tény, hogy az 1. és 2. állításból következhet a 3., de abszolút nem kizárólagos a következtetés, hiszen lehet, hogy az athéniai általánosságban szeretnek érvelni, de ebből nem következik, hogyha Szókratész is athéni, akkor ő is szeret. Ez egy általános megjegyzés csupán, de nem egy másik lehetőségeket kizáró tény. Láthatjuk tehát, hogy az elhangzott állítások milyen nagy mértékben befolyásolják azt, hogy milyen el nem hangzó információkra következtetünk. De mitől függ, hogy mivel egészíti ki a hallgatóság a hallottakat?

Életünk során bizonyos ok-okozati összefüggéseket, számos történetet, helyzetet megtanulunk értelmezni, s azokból levont sémákat, általánosításokat pedig elraktározunk magunkban a későbbi hasonló esetek feltérképezéséhez. Ezáltal az egyén környezete, illetve saját egyéni tapasztalatai, erkölcsi, elvi rendszere nagyban befolyásolja a benne lezajló értelmezési, asszociációs folyamatokat. Mikor a mentőautó szirénáját halljuk, egyikünk arra gondolhat, biztosan súlyos balesethez rohan, míg másikunknak az juthat eszébe, hogy egy születendő kisbabához siet ennyire. Nyilvánvalóan az előbbi sokkal gyakrabban fordul elő, de az utóbbi ettől még egy abszolút lehetséges perspektíva. Még ha az emberek kis százalékának jut is csak eszébe, nem elfelejtendő ez a lehetőség sem, kifejezetten ezért is hoztam ilyen szélsőséges példát.

Ugyanezen metódus jelenlétét megvizsgálhatjuk a balladákban is. A következőket Milbacher Róbert könyvének fejezete³ alapján fogom levezetni. A balladai homály úgy funkcionál, mint egy jól felépített enthüméma, s „az enthümémikus szerkesztés következtében az olvasó rákényszerül a történet kiegészítésére, mégpedig azon előfeltevések alapján, amelyek aktuális világképének leginkább megfelelnek”⁴. Adott eseményeket látva, adott történésre következtetünk, amelyeket a bennünk élő asszociációk tesznek lehetővé. Kisgyermekkorunktól kezdve megtanulunk okokat okozatokhoz, tetteket következményekhez kötni, amelyek

³ Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 213-216. o.

⁴ Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 215. o.

általános igazságokként vésődnek be az elménkbe az ismétlődő gyakorlati tapasztalás által, s ez a bevésődés gyakran el is nyomja a nem gyakran tapasztalt lehetséges következményeket. Arany János a balladáiban – esetünkben az *Ágnes asszonyban* – is erre az asszociációs folyamatra alapoz. A ballada értelmezési síkjai megengedik egy bűnös és egy ártatlan értelmezés létjogosultságát, amelyet az elhangzó és az el nem hangzó részek váltakozása tesz lehetővé; az enthüméma sémája által játszik az elménkkel. A balladai homály okozta asszociációs folyamatok egyértelműnek tűnő megoldása egy Ágnes asszonyt bűnösnek tituláló értelmezést eredményez. Valaki meghalt, érezzük a feszültséget, amit az okoz, hogy nem tudjuk ki tette. Az agyunk azonnal gyilkost keres, előhívja a gyilkosságokról tárolt sémákat, információkat és „nyomozni” kezd, hogy csillapítsa azt a feszültségét, amelyet az isteni, társadalmi rend és az emberi törvények felrúgása okoz. Amint megtalálja azt, akit bűnösnek elfogad, be is fejezi a további elmélkedést, hiszen „a befogadó katarzisének lélektani forrása ez esetben elsődlegesen onnan fakad, hogy megnyugszik a rend sérthetlenségének láttán, amit a tragikus hős elbukása bizonyít”⁵, de ez a gyors feszültségoldás hajlamossá teszi arra az olvasót, hogy elméletéhez igazítva értelmezze az elhangzott információkat, elfeledve azt, hogy nem minden olyan egyértelmű, mint amilyennek tűnik, de ha eltekintünk az agyunk azonnali reakciótól, s megpróbálunk objektíven, egy olyan értelmezési síkot is befogadva hozzáállni a műhöz, amely akár számunkra kényelmetlen igazsághoz is vezethet, akkor láthatjuk meg a ballada többretegű jelentéspotenciálját. Teret engedve az objektív szövegmegközelítésnek, láthatjuk, hogy nem minden feltétlenül az, aminek elsőre tűnik, az egyértelmű válaszok inkább csak valószínűek, mintsem kétségtelen következmények.

Ha objektív megközelítéssel, az emocionális és erkölcsi elvárásainkat hátrahagyva közelítünk a történethez, láthatjuk, hogy Ágnes bűnössége egyáltalán nincs kimondva az elbeszélő által. „Az előadás hézagosságát is fokozza, mindig nagyobb-nagyobb árnyékot vet az elbeszélésre, és csak néhány csúcsot mutat nekünk költészetének mágikus világításában.”⁶ Érzékeinket megtéveszti a sok bizonyítékként felhasználható jel és gyanús helyzet, pedig minden éremnek két oldala van, s annak ellenére, hogy mindig csak azt látjuk, amelyik épp felénk fordul, ha nem fordítjuk meg és tekintünk a túlsó oldalára a dolgoknak, akkor soha nem láthatjuk meg azt az igazságot, ami bár nem látszott nekünk elsőre, igenis ott van, ott húzódik meg a másik takarásában. Ahogy Riedl is fogalmazta, a szöveg csak azokat a csúcspontokat emeli ki, melyeket láttatni akar, s melyekkel nem teszi túl konkréttá, egyértelművé az

⁵ Milbacher Róbert: Arany-metszés (Kortárs Kiadó, 2021) 141. o.

⁶ Arany János válogatott balladái Riedl Frigyes bevezetésével, Budapest 1995

eseményeket – a homály keltette izgalom ez. A történet hiátusai pontosan úgy vannak beszúrva a cselekménybe, hogy akár a premisszák, akár a konklúzió hiányzik, az asszociációs folyamatok következtében az első egyértelmű(nek tűnő) információval rögtön kipótoljuk a hiányt (amit a korábban említett feszültség sürgetése is eredményez). Ez a pót információ megfelel az erkölcsi elvárásainknak, amelyet Arany ki is használ, úgy alakítja, hogy ez a fejünkben azonnal fellépő pót információ kiadjon egy olyan értelmezést, amely kétségkívül benne van a történetben, s olyan erős asszociációs folyamat is támogatja, amely elnyomja a többi lehetséges értelmezést. A történetben többször megszakadnak a párbeszéddek, nem hangzanak el teljes egészében, így a közöttük lévő eseményeket a mi fantáziánkra bízva a költő. De miként választjuk ki éppen azokat, amelyek Ágnes ellen szólnak?

Ennek megválaszolása érdekében tekintsük át az *Ágnes asszony* ballada legszignifikánsabb eseteit, amikor ezek az egyértelműnek tűnő asszociációk kialakítanak egy észszerűnek tűnő értelmezést, de elrejtik a logikus, de kevésbé feltűnő buktatóit az elsődleges értelmezésnek. Három nagy csomópontot fogok megvizsgálni: amikor a mű elején az asszonyért érkezik a hajdú, majd a vád elhangzását, illetve a szerető vallomását, ugyanis azokban a pillanatokban döntjük el, hogy Ágnest bűnösnek tekintjük-e. A mű elején a következő, amit látunk:

>> Odagyűl az utcagyermek:

Ágnes asszony, mit mos kelmed?

„Csitt te, csitt te! csibém vére

Keveré el a gyolcs leplet.”

Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Összefutnak a szomszédnők:

Ágnes asszony, hol a férjed?

„Csillagom, hisz ottbenn alszik!

Ne menjünk be, mert fölébred.”

Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Jön a hajdu: Ágnes asszony,

A tömlöcbe gyere mostan.

„Jaj, galambom, hogy’ mehetnék,

Míg e foltot ki nem mostam!”

Oh! irgalom atyja, ne hagyj el. <<

Ez a szakasz lényegében a következő információkat tartalmazza:

1. Ágnes asszony mossa a véres lepedőt.
2. Az asszonyok a férjét keresik.
3. Jön a hajdú és elviszi a börtönbe.

Ezen premisszák mellől azonban hiányzik a konklúzió, mint láthatjuk nem hangzik el az a mondat, ami mindannyiunk fejében azonnal megfogalmazódott: 1. állítás + 2. állítás + 3. állítás = Ágnes asszony megölte a férjét. De nem hangzik el; illetve csak a 12. versszakban említik majd először, mi mégis valahogy az első pillanattól egyértelműnek tartjuk. Jogosan kérdezhetné bárki, hogy mégis miért kéne elhangoznia valaminek, ami egyértelmű? De vegyük számításba, hogy nehéz eldönteni, hogy amit látunk az szillogizmus vagy pedig enthüméma. Nem akarunk tudomást venni róla a ballada olvasásakor, de rengeteg körülmény ismeretlen az alaphelyzettel kapcsolatban, nem tudunk meg semmit Ágnes asszonyról magától Ágnes asszonytól, csak a környezete által elejtett néhány információ áll rendelkezésünkre – s azoknak sem tudhatjuk hány százaléka pusztán falusi pletyka az asszonyról. A pontos háttérismeret teljes hiányának tudatában kijelenthetjük, hogy bizonyosan nem szillogizmussal van dolgunk, hanem enthümémával. Így azon első gondolatunk, miszerint „1. állítás + 2. állítás + 3. állítás = Ágnes asszony megölte a férjét” nem lehet kizárólagos értelmezés, pusztán egy lehetséges értelmezés, annak ellenére is, hogy később Ágnes maguk a bírák nevezik bűnösnek. Megvizsgálva a nyitó jelenetet fontos megemlíteni, hogy a vér egyáltalán nem biztos, hogy a férjé, az asszony saját vére is összefoltozhatta a lepedőt, mivel nő lévén a menstruációs ciklusa (vagy ne adj isten vetélése) okozhatott számára ilyen kellemetlenségeket. Ez magyarázatot adna arra is, miért állította a vérről, hogy a csibéje vére, hiszen a mai nők sem beszélnek szívesen ezekről, csak gyorsan eltüntetik a foltot, nemhogy egy olyan korszak nője, amikor még a szexualitásról, a női testről való beszéd is teljesen tabusítva volt.

A hiátusok negatív irányú kitöltését több más szempont is befolyásolja, „az egyik ilyen vakfolt Ágnes asszony szavainak figyelmen kívül hagyása, illetőleg hitelességének folyamatos kétségbevonása. Már a szöveg elejétől fogva úgy tekintünk Ágnesre (egyébiránt prejudikálva a később konkretizálandó ítéletet), mint a nyilvánvaló zavarodottsága okán gyanússá váló, és így folyamatosan hárító bűnösre, akinek a mondandója csakis zavaros mellébeszélés, őrült beszéd

lehet”⁷. Amikor Ágnes férje hollétéről kérdezik, honnan tudhatjuk, hogy a nő hazudik, mikor azt állítja „ottbenn alszik”? A balladát végigkíséri, hogy nem hiszünk Ágnesnek, kezdettől egy bűnös asszonyt látunk benne, holott lehet tényleg úgy tudta, férje bent alszik, hiszen hajnal óta a vérfoltot mossa. Férje meghalhatott ez alatt az idő alatt. Nyilván ennek az egy állításhalmaznak az elemzése nem elegendő a teljes kép kialakításához, ezeket a többi csomópontnál jelentkező elhangzó és elhallgatott elemek viszonylatában szükséges vizsgálni.

A következő ilyen csomópont, mikor Ágnes a bírák előtt áll, ugyanis itt szembesülünk először azzal, hogy „szörnyű a bűn, terhes a vád”. Bár eddig csak gondoltuk, most úgy érezzük, gyanúnk beigazolódni látszik: Ágnes bizony bűnös. Megtudjuk, hogy valaki megölte a börtönben már megbomlani látszó Ágnes asszony férjét. Itt hangzik el legeslegelőször a műben, hogy Ágnes férje meghalt, mert megölték. A hajdú ugyebár nem mondta, miért viszi a börtönbe, csak elvitte őt, az asszonyt csak azután szembesítették állítólagos tetteivel.

S ha még ezek az érvek meg is győznének minket az asszony lehetséges ártatlanságáról, ott van még a szerető vallomása. „Ki a tettet végrehajtá, szeretőd ím maga vall rád” – hangzik el a balladában. Ez sokkal súlyosabb bizonyíték, mint az eddigi akár véletlenül félreértett események; itt maga a tettestárs vall a nő ellen, viszont fontos a helyzetet több oldalról is megközelíteni. Ágnes szavaiban a kezdetektől nem hiszünk, hiszen bűnös, így szavait is fenntartásokkal kezeljük, mint egy tetteit elmismásolni próbáló bűnelkövetőét. Miért hiszünk hát akkor azonnal a szerető vallomásában? Ő sem kevésbé bűnös, mint Ágnes asszony, sőt róla már biztosan tudjuk, hogy gyilkos, az ő állításait mégsem kérdőjelezzük meg, teljes hitelességet tulajdonítunk nekik, hiszen azok a mi gyanúnkat igazolják. A szerető szava több mint elég érv nekünk a bűnösség igazolása mellett, holott hamis tanúzásról is lehetett szó. Ha Ágnes a neki titulált bűnei miatt szavahihetetlennek tartjuk, miért tartjuk szavahihetőnek a bizonyítottan bűnös, férjgyilkos férfit?

Az egyik nagyon fontos, talán a legnagyobb hiátus még maga Ágnes előtörténete. A cselekmény in medias res kezdődik, a nő gyilkosság előtti életéről semmit sem tudunk meg, csak azokból az információkból indulhatunk ki, amelyeket már a gyilkosság utáni pillanatoktól kezdve hallunk róla még csak nem is a saját szájából. Ágnes gondolataiból pusztán apró töredékeket csíphetünk el, és azokból is csak annyi derül ki, hogy fél attól, hogy megőrül, s hogy alig tudja követni ép eszével a történéseket. Minden információ, ami rendelkezésünkre áll

⁷ Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 215. o.

előéletéről (szeretője van, megöl(et)i a férjét) azt más szereplők állítják róla, de saját tapasztalatainkra, előismereteinkre nem alapozhatunk a nő megítélésénél. Nincs információnk róla, milyen feleség volt, milyen volt a viszonya férjével, illetve azt sem tudjuk meg, hogyan ismerte meg a szeretőt. Semmi nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Ágnes esetleg visszautasította a férfi közeledését és hűséges maradt férjéhez, s ezzel kiváltotta a „szerető” ellenszenvét, sértődöttségét, amely viszont felvetheti a szerető egészen más motivációinak vizsgálatát.

2. Ágnes erkölcsi tisztaságának bizonyítása a szöveg szimbolikája és pszichológiája tekintetében

Miért van bennünk ez a kettősség Ágnes asszony bűnösségével kapcsolatban? Mintha a tudatalattink legmélyén éreznénk, hogy nem minden ilyen egyszerűen fekete vagy fehér, amelyet maga a balladában megszólaló narrátor sajnálata, szánalommal teli megszólalása is megerősít. Boda így fogalmaz Arany Ágnessel rokonszenvező hangneméről: „valami szelíd és mély emberszeretet is rejlik e viselkedésben: de nem-e a költő szelíd és nemes emberszeretetét leplezi le csodálatos mélységben az „Ágnes asszony” is: vajjon kinél találjuk párját annak a nagyszerű szuggesztiós eljárásnak, amellyel a költő egy szörnyű bűnben vétkes asszonyt oly szánalomra méltónak és rokonszenvre érdemesnek tud föltüntetni, hogy benne úgyszólván nem is tudjuk a bűnöst látni, hogy rá vonatkozóan az erkölcsi megbotránkozás minden legkisebb érzése nélkül fogadjuk el a >>hattyú<< és a >>liliom<< hófehér tisztaságát elénk vetítő költői képzelet merész asszociációit.”⁸ Vizsgáljuk most meg annak a lehetőségét, hogy gyanakvó, a kézenfekvőnél többre vágyó megérzésünk nem csal, s Ágnes bűnössége mégsem olyan bizonyos, mint amilyennek tűnik. Ha Arany rokonszenve nem a sajnálat vagy szánalom megtestesülése, hanem maga az igazság: egy ártatlan nőt tévesen ítélték/ítéltünk meg. Ágnes összetett bűnössége azonban megnehezíti az ügy könnyű kibontását: ha fel is mentjük a gyilkosság vádja alól, paráznaságban továbbra is bűnösnek véljük. Mikor Ágnes ártatlanságáról beszélünk, pusztán a gyilkosságban be(nem)töltött szerepére gondolunk, pedig az egész tragikus esemény kiváltó oka maga a nő vélt parázna magatartása. Felvetődik azonban a kérdés, hogy ahogy a gyilkosságban való bűnössége megkérdőjelezhető, vajon ugyanez a paráznaság vádja kapcsán is felvethető-e?

Láthatjuk, hogy Ágnest valamiképp felmenti a szöveg, Milbacher 2009-es tanulmányában viszont rávilágít arra, hogy „a kérdés azonban nyitott marad: hogyan érezhetünk részvétet egy olyan asszonnyal szemben, aki elkövette a közösség szempontjából lehető legsúlyosabb bűnök egyikét, vagy legalábbis bűnrészes volt benne. Azon kívül, hogy Arany Jánosnak akkora lelke volt, hogy még egy ilyen bűnös személyt is meg tudott sajnálni, lehetséges-e más magyarázatot találni rá?”⁹. S ez az egyik alapvető kérdés: mit is tett valójában Ágnes asszony? Férjgyilkosnak nem nevezhetjük, hiszen biztosan nem ő oltotta ki férje életét,

⁸ Boda István: Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei (Különlenyomat az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1927-8-9. évi füzetéből, Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest)

⁹ Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 217. o.

de akkor mit tett? Bűnrészességének körülményei nem tisztáztak. Greguss *Arany János balladái* című tanulmányában a következőket írja jegyzetében: „Ágnes férjét nem ő maga, hanem szeretője ölte meg, a ki aztán mégis ellene vallott. Részvétünk ismét emelkedik Ágnes iránt: ő nem gyilkos; csábítója vádaskodik rá, s ennek aljassága mellett ő szinte nemesnek tűnik föl.”¹⁰ Érdekesnek tartom Greguss megfogalmazását, mintha már előre bocsátaná annak a lehetőségét, hogy a szerető vallomása pusztán alaptalan vádaskodás.

Ahogy korábban említettem, Ágnes előéletéről nincsen igazán ismeretünk, nem tudjuk hogyan ismerte meg a szeretőt, s milyen viszonyban álltak egymással, így felvetném egy olyan gondolat létjogosultságát, mely szerint Ágnes hű maradt férjéhez, s hűtlenségére vonatkozó vádjaink alaptalanok, egy bosszúálló szerető képével állunk szemben. Ágnes visszautasíthatta a férfi közeledését, amellyel kivívhatta annak ellenszenvét és bosszúvágyát. Ha elindulunk ezen a feltételezésen, akkor a gyilkosság indítéka megváltozik, már nem egy férjétől megszabadulni vágyó asszonynak és szeretőjének megbocsáthatatlan tette, hanem egy féltékeny, önérzetében megsértett férfi bosszúja nemcsak a férj, de a nő iránt is. Nem ez lenne az első eset, mikor féltékenységből vagy a visszautasítástól felindultan valaki megöli azt, aki útjában áll az áhított nő elérésénél, vagy mikor a kikoszarzott férfi dühében a vágyott nő ellen fordul, mondván „ha az övé nem lehet, másé sem lesz”. Bittner Mónika tanulmányában felveti annak a lehetőségét, hogy a szerető az Ágneset bántalmazó férj ellen az asszony védelmében, mintegy megtorlásként lép fel, s oltja ki annak életét az asszony tudta nélkül, míg az a patakban mos, így Ágnes szabadon bocsátását annak tulajdonítja, hogy „az elkövetéshez szükséges tárgyat, azaz a szűrőeszközt az elkövető kérhette Ágnestől, aki ezzel máris bűnsegéddé lépett elő. Azonban, ha rekonstruálunk egy ilyen történetet, akkor felmerülhet lehetőségként az, hogy Ágnes nem is tudta, hogy mihez nyújt segítséget”¹¹, ami miatt már jogilag tisztázható, és szabadon engedhették. Azonban számomra ellentmondásos, hogy a szerető az asszony elleni tettet megtorolván fellép, majd a bíróságon terhelő vallomást tesz ellene, hiszen azzal értelmét vesztené tettének indítéka, azaz, hogy az asszonyt megvédje.

Ágnes erkölcsi tisztaságát és a szerető őt elbuktatni próbáló szándékát további körülmények is igazolják. Ágnes tébolyának időrendbe illesztése jelentősen befolyásolja az értelmezési lehetőségeket. Pontosan mikor is örül meg? Korábbi elemzők (Boda 1927, 36-37; Greguss 1900, 92) a nőt vagy a kezdetektől örültnek, vagy az elejétől fokozatosan

¹⁰ Greguss Ágost: *Arany János balladái* (harmadik bővített kiadás, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900) 97. o.

¹¹ Bittner Mónika: Miért engedték ki Ágnes asszonyt a börtönből? (Tanulmányok 2021/1, Bölcsészettudományi kar, Újvidék) 83. o.

megtébolyodónak tekintik, amelyet a nő tettéből fakadó feldolgozhatatlan büntudat eredményének tudnak be. Ezzel szemben Milbacher felveti annak a lehetőségét, hogy Ágnes elméje a bírakkal való találkozásig tiszta, amit a narrátor Ágnesről tett állításaival igazol, ugyanis „a narrátor saját helyzetére reflektálni képes, következésképpen ép elméjű emberként mutatja be Ágnest”, illetve „a bíróság előtt álló Ágnes kapcsán is arról tudósít az elbeszélő, hogy számára éppen a hallottak (tehát a férjének megölése) minősül örült beszédnek, következésképpen a nő szempontjából a külvilág látszik kizökkenni”¹². Megemlíti azonban azt a problémát is, amelyet ez a gondolatmenet hív elő: ha Ágnes nem hazudott a ballada elején, s tébolyának feltételezése egészen a tárgyalási jelenetig nem indokolt, akkor ez csak úgy lehetséges, ha Ágnes akkor hall először férje meggyilkolásáról. Ugyan ezt magyarázhatónak tartja a nő addig elfojtott tudatával is, én a másik lehetőségre helyezném a hangsúlyt, miszerint nem tudott férje megöléséről. Boda (1927, 36-37) és Milbacher (2009, 221) tanulmányában is hivatkoznak Ágnes furcsa viselkedésére a gyilkosság napján, Boda kifejezetten „önelárulásról” is beszél, mikor Ágnes a férje vérével borított lepedőt a város szeme láttára kezdi mosni a patakban, s mikor csibéje vérének hazudja. De Milbacher kitér arra is, hogy a vér, ha az asszony esetleges vetéléséből fakadna, az magyarázná az erős emocionális reakciót és zavarodottságot – Bittner is alátámasztja, hogy Ágnes feltehetően várandós lehetett a tett idején, s bár ő a férj bántalmazásában látja az okot a vetélésre, az nem változtat az eredményen, hogy Ágnes elveszíti születendő gyermekét a ballada elején, s örületéhez, illetve notórius mosásához ez is nagyban hozzájárulhatott. A nő őszintesége tehát továbbra sem teljeséggel megkérdőjelezhető. Tehát ha valóban a bírák szembesítik férje halálával és hozzávesszük esetleges vetélésének lehetőségét, akkor már egészen kerek képet kapunk a nő bírák előtti megörüléséről, de még ott van a szerető vallomása, hiszen azzal is ott szembesül az asszony. Ha abból indulunk ki, hogy a férfi egy visszautasított szerető, s haragja az önérzetében esett csorbából, s a férj iránti féltékenységből táplálkozik, az őt kikoszarozó nő iránti bosszújára láthatott lehetőséget abban, hogy magával rántsa a bűnbe Ágnest. A hűtlennek beállított, hűséges feleség toposza is lehet ugyanolyan női alaptípus Aranynál, mint a megesett leány alakja a *Tengeri-hántásban*, a gyermekgyilkos anya az *Árva fiúban* vagy a prostituálttá vált lány a *Szőke Panniban* (Milbacher, 2009, 206).

Ágnes erkölcsi tisztaságát a balladában megjelenő képek is igazolni látszanak. Hász-Fehér Katalin tanulmányában kiemeli a következő szakasz Ágnes ártatlanságára reflektáló

¹² Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 220. o.

jelleget, mivel „a vers keresztény és görög szimbolikájának együttesét tekintve azonban olyan értelmezési változat lehetősége is felmerül, mely szerint Ágnes asszony a vers kezdetétől fogva ártatlan”¹³:

„Nosza sírni kezd, zokogni,
Sűrű záporkönnye folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vízgyöngy hattyú tollán.”

A liliom jelentése „a bibliai Énekek énekéből, méginkább a későbbi keresztény hagyományból ismert, és a tisztaság, a tiszta élet jelentéséhez kötődik. Különösen az Aranyánál is található >>harmatos<< állapotban. A hattyú ugyancsak minden mitológiában megtalálható, mindenütt a tisztaság vagy a költészet jelképeként.”¹⁴ Ágnes hűségességének igazolásához fontos megemlíteni a liliom kereszténységben betöltött kiemelt szimbolikus szerepét, mivel a liliom „Mária szeplőtelenységének és a kereszten függő Jézusnak az allegóriája”¹⁵. Nehezen tartom elképzelhetőnek azt, hogy a vallásos Arany egy hűtlen nőt a kereszténység legszentebb asszonyának szimbólumával illessen, pláne olyan jelzővel, amely szűziességre, lelki tisztaságra utal. Erre nem kínál magyarázatot pusztán a gyilkosságban való ártatlanság, ez már Ágnes erkölcsösségére is reflektál. Milbacher említi, hogy a fehér lepedőn ejtett vérfolt a szűzesség elvesztésére is asszociál, így az Ágnes lepedőjén ejtett folt a nő erényességén, ártatlanságán esett foltot is jelentheti, amelyet a szerető mocskol be vallomásával, a nőről festett parázna képpel. Ha Ágnes a bírák előtt szembesült a szeretője vallomásával is, összerakhatta magában a képet a történekről, felismerhette, hogy a férfi hazugságai örökre foltot ejtenek a közösség szemében az ő tisztaságán, s a lepedőn ejtett vérfolt ennek a mocskoknak a képzetével is összekapcsolódhatott az elméjében, amelyet utána élete végéig próbál eltüntetni. Ágnes neve is arra enged következtetni, hogy a nő minden tekintetben áldozat, Arany nem véletlenül választhatta neki a latin agnus =bárány vagy a görög hagios =tisza, szűzies szó alapján (Hász-Fehér, 1996, 8; Milbacher, 2021, 140), „azaz úgy látszik, hogy a ballada narrációjában Arany az egyértelműen bűnösnek tekintett s így elítélendő asszonyt valamiféle áldozatszerepben kívánja láttatni”¹⁶. Ami engem zavar az áldozatszerepbe helyezéssel kapcsolatban az, hogyha

¹³ Hász-Fehér Katalin: A szemlélődő elbeszélői szerepkör Arany balladáiban (A Tiszatáj Diákmelléklete 1996 okt. 37. sz.) 8. o.

¹⁴ Hász-Fehér Katalin: A szemlélődő elbeszélői szerepkör Arany balladáiban (A Tiszatáj Diákmelléklete 1996 okt. 37. sz.) 8. o.

¹⁵ Magyar Katolikus Lexikon <https://lexikon.katolikus.hu/L/liliom.html>

¹⁶ Milbacher Róbert: Arany-metszés (Kortárs Könyvkiadó, 2021) 140. o.

nem engedjük egy olyan magyarázat lehetőségét, amely szerint az asszony nem egy misztikus, hanem a földi szférában, fizikálisan is megjelenő erő, egy neki rosszat akaró férfi vádaskodásának alárendeltje, akkor csak a sorssal tudjuk magyarázni áldozati mivoltát.

Az eddig elhangzottak fényében arra próbálok rávilágítani, hogy az Ágnes ügyével foglalkozó elemzések, ha meg is kérdőjelezzik Ágnes bűnös szerepét a gyilkosságban, alapvetőnek kezelik, hogy szeretőt tart, paráznaságát nem vitatják, csak a gyilkossági ügyre koncentrálnak. Talán azért, mert a tárgyalás és Ágnes jogi elítélése szempontjából csak ez az aspektus releváns, de mégsem elhanyagolható tényező. A nővel kapcsolatban használt szimbolikus képek (liliom, hattyú) annak erkölcsi, s nemcsak jogi tisztaságára engednek következtetni. Ágnes asszonyt megkörményezhette a szerető vonzalmával, de Ágnes férje megcsalása helyett hű maradt hozzá, aminek következtében a szerető bosszúja a nő bukásához vezetett. Hász-Fehér Katalin a mű végén végtelenségig mosó Ágnes alakjának halványulását azzal magyarázza, hogy az egész történet végére csak maga a tett marad élénken, ezzel Ágnes a Sors szimbólumává válik (Hász-Fehér, 1996, 9). Kérdezem én, hogy Ágnes sorsa csak a bűnbűnhődés motívumra utalhat, ahogy eddig azt értelmezték vagy szimbolizálhatja Ágnes, a rosszakaró férfinak kiszolgáltatott, hűtlennek beállított ártatlan asszony tönkretett életét is?

3. Ágnes erkölcsi tisztaságának bizonyítása más irodalmi művek kontextusában – a hűségese és a bosszúálló szerető toposza

A teljes kép megismeréséhez fontos Arany más műveinek, illetve az Aranyt inspiráló szerzők repertoárjának kontextusában is megvizsgálunk a balladát. Ágnes ártatlanságának bizonyításához azonban két szempont figyelembevételével kell párhuzamba állítanunk a különböző szépirodalmi alkotásokat: külön kell választanunk a bosszúálló szerető és a hűtlennek beállított hűségese feleség alakját, mert esetünkben Ágnes helyzetének teljes tisztázásához mindkét szereplő megjelenését, viselkedését szemügyre kell vennünk. Az irodalomnak egy említésre méltó része foglalkozik a hűségese asszony alakjával, s különösen érdeklődik annak megkísértése iránt, hogy mégis elbukhat-e, s ha igen, mire van szükség ennek eléréséhez. Ágnes erkölcsi bűnösségét oly könnyen kimondjuk, pálcát törünk feje felett. De nemcsak Ágnes esetére igaz ez; az elhamarkodott, túl gyors ítélezés negatív hatásaira, negatív voltára Kölcsey Ferenc is felhívja figyelmünket *Védelem P. J. számára* című fiktív védőbeszédében, amelyben egy férjgyilkosnak titulált asszony védelmére kel. „Nem, T. Törvényszék, mi a sorstele ítéletet: bűnös! oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk: mi késni fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetősége fennmarad; mi örülni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szerencsétlen számára menedéket lelhetnénk!”¹⁷. A védőbeszéd egészében a zavaros bizonyítékok mellett egyik fő érve az asszony ártatlansága mellett annak erkölcsös, példamutató előélete. Ez az, amit – ahogy a korábbi fejezetekben is említettem – mi nem tudunk Ágnes asszonyról; könnyű úgy ítéletet mondani felette, hogy természetéről, lelkéről mit sem ismerünk. A szerető motivációit a férj megölésére kiválthatta az, hogy az asszonyt úgy remélte magáénak, hogy az azt tőle elszakító személyt eltünteti; „csak egy kincs vala e fedél alatt, mi után vadkebel sovárgott: egy nő, kit férje életében elnyerni többé remény nem vala. S e kincs birtokáért kellett a szerencsétlennek korán elhúnynia; hogy örökségét vérbe füesztett kéz zsákmányolja fel”¹⁸. Természetesen ezen előismeretek hiányában nehéz úgy Ágnes mellé állnunk, mint Kölcsey tette azt P. J. védelmében. Természetesen a két mű között nyilvánvaló műfaji eltérések vannak, viszont ez nem befolyásolja azt az üzenetet, amelyet Kölcsey műve közvetít nekünk: az előélet ismerete az érvek felsorakoztatásánál, s az állásfoglalásnál is nélkülözhetetlen. Esetünkben jó

¹⁷ Kölcsey Ferenc: *Védelem P. J. számára* <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/01.htm#216>

¹⁸ Kölcsey Ferenc: *Védelem P. J. számára* <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/01.htm#216>

példának szolgál arra is, hogy a ballada rövidsége és tömörsége milyen értelmezési akadályokat gördít elénk a töredékes történetvezetéssel.

Ezen hiátussal kapcsolatban fontos továbbá megemlíteni Arany egyik novelláját is, mert benne a vétkes leány helyzete párhuzamba vonható az Ágnes asszonyról alkotott elképzeléseimmel. Az *Egy egyszerű beszélyke* talán az egyik legfontosabb az értelmezés során, mivel végkifejlete számos kérdést felvet az *Ágnes asszony* elemzésével kapcsolatban. A történetben Ilonka beleszeret Mokány Ferkébe, akit később börtönbe zárnak lopásért, s többé nem lehetnek egymáséi, viszont a lány már teherbe esett, a fiú gyermekét várja. A fiatal nőt pártoló lelkész azzal próbálja megvédeni őt szégyenétől, hogy hozzáadja a lányt az őt már régóta érzéseivel ostromló Gézenguzhoz, aki további hűségéért eltekint annak korábbi bűnétől, ezzel megvédve becsületét, amiért a lány tényleg élethosszig tartó hálával és hűséggel fizet. Azonban Mokány Ferke ennek ellenére is tovább üldözi szerelmével a börtönből, leveleket küldözget neki, amelyekre Ilonka nem válaszol, de ezt Gézenguz nem tudja, amikor megtalálja az utolsó levelet, amelyben Ferke szökésre buzdítja a lányt, Ilonkát elzavarja, s az a szerencsétlen, hogy kiengesztelje férjét, ételt visz neki, nem tudja, hogy a férfi a sok, pálinkában kioldott réztől aznap mérgezést kap. Férje meghal, amiért őt vádolják, hiszen látták őt odavinni az ételt, úgy gondolják ő vetett véget ura életének, azzal, hogy mérget tett az ételbe; börtönbe vetik, s csak jóval később jönnek rá ártatlanságára, de addigra már késő, a nő belehal a szörnyű eseményekbe.

Mivel Ilonka előtörténetét ismerjük, s megtudjuk milyen ártatlan, hálával és alázattal teli lány, sajnáljuk, amikor ilyen súlyos dolgot képzelnek el róla, s egyenesen megbotránkozunk a szerencsétlen, meghurcolt lány sorsán. De vajon, ha csak az állítólagosan mérgezett ételt lerakó lány alakját kapnánk a nyitómondatban, s aztán csak szabadon engednék magyarázat nélkül (akár az Ágnes asszonyban: „Csendesség van. Hallgat a száj, csupán a szemek szavaznak.”), akkor is ilyen rokonszenvvel állnánk-e hozzá, vagy elítélnénk, mint Ágnes asszonnyal tesszük? Ilonkáról tudjuk, hogy szerelemből adta meg magát Mokány Ferkének, a férfi el is vette volna feleségül, ha a lelkész szegénysége ellenére hozzáadja, vagy, ha sikerült volna rövid időn belül valamilyen szerencse folytán meggazdagodnia. Ilonka fattyú gyermeke egy szerelem eredménye, tehát ha szülei összeházasodhatnak, büntelen gyermekként született volna. De ha Ilonka életének is csak azt a jelenetét látnánk, mikor a börtönbe zárják és elítélik a bizonyítékok tudatában, akkor őt sem tartanánk annak az ártatlan, bajba jutott lánynak. Nem sajnálnánk, hanem halálra ítélt életét jogos bűnhődésnek titulálnánk. A hiátusok, a hiányos előtörténet ennyit változtat az olvasó hozzáállásán az adott szereplő viszonyában, így az

ismeretek hiánya könnyen téves következtetésekhez vezet. Úgy hozunk tévedhetetlen bírókként ítéletet az Ágnesért vádak tekintetében, mintha elegendő információ birtokában lennénk ahhoz, hogy bűneit fejére olvassuk, holott személyéről ismeretünk pusztán annyi, hogy lepedőt mos és megőrül a börtönben, de lélektani motivációi soha nem tárulnak fel előttünk, a mű narrátora nem enged betekintést Ágnes legbelsőbb gondolataiba, hagyja azokat is a balladai homályba veszni. Erkölcsösségét bizonyítani pusztán a narrátor intencióinak megértése, s a bűnbe kevert asszony irodalmi toposzáinak vizsgálata képes.

Egy ilyen nagyon szemléletes példa Lukrécia alakja a hagyományban, akinek meggyalázásáról Shakespeare is megírta elbeszélő költeményét. A műben Collatin azzal dicsekszik, hogy milyen erényes, hűséges asszony a felesége, Lukretia, amellyel olyan vágyat ébreszt barátjában, Tarquiniusban, hogy azonnal meg akarja szerezni magának, akár erőszak árán is. Ezt meg is teszi, mikor barátjára hivatkozva szállást kér a kedves asszonytól; amint a nő elalszik, belopózik hozzá és leszakítja a nő legbecsesebb virágát, amelyet annak lelke nem tud elviselni, a bűnt úgy mossa le férje és saját nevével, hogy önkezével véget vet életének. A mű számunkra különösen érdekes vonása – a hűtlenné tett erényes asszony képén túl – a két műben megjelenő szimbólumok használata. Az Ágnes könnyeire használt 'liliom', 'harmat' és 'hattyú' kifejezések mind megtalálhatók a *Lukretiában*, még hozzá mint az asszony szűzi ártatlanságát kifejező képek: „a rózsa s **liljom** zajtalan csatáját”¹⁹, „a rózsa arc **liljom** kezén pihen”²⁰ és „a rükerce: oly hótisztán fehérlik; rajt’ izzadás-gyöngy van **harmat** gyanánt”²¹, sőt Shakespeare a meggyalázott asszony helyzetét így ábrázolja: „de csak fürödjék hószin **hattyu** abban, a folt ezüstös tollain marad”²². Ezzel arra a párhuzamra próbálok rámutatni, hogy az ártatlan, szűzies, erényes asszonyra ugyanazon szimbólumokat használják; ez is rámutat a szimbólumok erkölcsi ártatlanságot való nyilvánvaló reprezentálására, s egyetemes jelentésmintázataikra.

Jean Racine *Phaedrájában* a visszautasított szerető „bosszúját” láthatjuk. Phaedra beleszeret férje, Thesues fiába, Hippolytosba, elküldeti őt, hogy ne is lássa bűnös vágyainak célpontját. Azonban a fiú mikor értesül apja haláláról, hazalátogat, s ott mostohaanyja szerelmi vallomása fogadja. Hippolytos természetesen visszautasítja ezt a vonzalmat, hiszen vérfertőző, bűnös viszonynak minősül, valamint mert szíve már Aricia, athéni hercegnő számára foglalt. Mikor azonban Thesuesről kiderül, mégsem veszítette életét, s visszatér, Phaedra védelmében

¹⁹ William Shakespeare: Lukretia, 11. versszak <https://mek.oszk.hu/04600/04614/html/2/magyar.htm>

²⁰ William Shakespeare: Lukretia, 56. versszak <https://mek.oszk.hu/04600/04614/html/2/magyar.htm>

²¹ William Shakespeare: Lukretia, 57. versszak <https://mek.oszk.hu/04600/04614/html/2/magyar.htm>

²² William Shakespeare: Lukretia, 145. versszak <https://mek.oszk.hu/04600/04614/html/2/magyar.htm>

Oinone, a királynő dajkája azt hazudja a királynak, hogy Hippolytos vallott bűnös szerelmet Phaedrának, ezzel kívánva védeni asszonya becsületét. Bár Phaedra nem saját maga hazudik az őt elutasító férfi ellen (ő úgy tudja, Hippolytos szíve senkit nem képes szeretni), mikor megtudja, hogy Hippolytos szerelmes valakibe, harag támad benne. Addigi büntudata mintha így el is múlna, mintha a férfi elleni ármány így már jogossá válna, ez Phaedra reakciójából is látszik, mikor tudomást szerez Ariciáról:

„Csak én vagyok talán, akit így eldobott.

S még én legyek, aki mentségéért esengne?”²³

Phaedra is érzi, hogy tette bűnös, de Hippolytost hibáztatja azért, mert nem őt szereti, hanem valaki mást, így nem szól Theseusnak a hazugságról. Ezeket látva könnyen magyarázhatjuk az Ágnes asszonyban visszautasított férfi reakcióit is, ha Ágnes kikosarazta, ráadásul azért, hogy egy másik férfihoz hűséges maradjon. Ezeknek a tükrében talán már számunkra sem annyira elképzelhetetlen, hogy Ágnes megőrizte erkölcsi tisztaságát, s a gyilkosságban sem vette ki a részét, pusztán egy megsértett szerelmes szív bosszújának áldozata lett lelke bemocskolásával.

A magyar irodalmi alkotások közül Katona József *Bánk bán*jában Melinda alakjának²⁴ vizsgálata is szorosan összekapcsolódik Ágnes képével. A nő bár hűséges férjéhez, Ottó herceg egyre akaratosabb a nővel, s egy jelenetben Bánk rajta is kapja őket, ahogy együtt vannak. Melinda ártatlan, de Bánk szívében már csak a sértettségnek marad hely, nem képes megbocsátani feleségének. Számos párhuzam húzható a két nő sorsában. Melinda elméje a lemoshatatlan bűnbe keverése miatt elkezdi megbomlani, amely végső vesztébe sodorja „szegény tébúltat”²⁵. Ha visszatekintünk arra az állításra, hogy Ágnes megtérbolyodása a bírák előtti jelenetben következik be, akkor annak okának könnyen tekinthetjük nemcsak a férje halálhíre okozta sokkot (Milbacher, 2009), de az ártatlanságán esett foltot is. A fejezet során áttekintett művekben mindegyik asszonynak a legféltettebb kincse az erkölcsi tisztasága és a férjéhez való hűsége volt, azt végletekig védték, s mikor elvesztették vagy csalárdság miatt hírbe hozták őket, azt nem tudták elviselni, beleőrültek vagy életüket inkább kioltották, mintsem elviseljék a szégyennel járó borzalmas kint. Ezeknek a tükrében már talán egyáltalán nem meglepő Ágnes megbomlása sem, hiszen ha ő visszautasította a szerető közeledését, s

²³ Jean Racine: Phaedra; negyedik felvonás, ötödik jelenet <https://mek.oszk.hu/00400/00471/00471.htm>

²⁴ Nagy Imre: Melinda könnyei. A női sírás szemantikája a Bánk bán első felvonásában in. (Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek (sorozatszerk.: Demeter Júlia, Kilián István; A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei; Kolozsvár, 2011)

²⁵ Katona József: Bánk bán; negyedik szakasz, negyedik jelenet <https://mek.oszk.hu/00700/00723/00723.htm>

erényén mégis folt esett – ha csak a falu szemében is –, azt feldolgoznia egy erkölcsös, hűséges asszonynak bizony nehéz, sőt irodalmi elődjeit tekintve láthatjuk, hogy lehetetlen is.

Mi vezet azonban egy nő meggyalázásáig? Eddig láthattuk, hogy az erényes nő a férfiak számára hívogató, mint az elérhetetlen, tiltott gyümölcs, amelyet nem szakíthat le a fáról. A férfiak vágyódnak utánuk, s mintha nem is akarnák elfogadni a nők hűségét férjükhöz, tisztaságuk bemocskolása egy szükséges rossz ahhoz, hogy megszerezzék őket. A Bánk bánban Ottó szerelmet érez a gyönyörű Melinda iránt, meg akarja szerezni annak ellenére, hogy a nőnek már van férje. Nagy Imre tanulmányában elemzi annak lehetőségét, hogy Ottó végig félreértette Melinda reakcióit, amelyekben Biberach is megerősítette azzal, hogy szerinte a nő reakcióit, s kijelentéseit sosem szabad szó szerint értelmezni. „Ottó megítélése szerint Melinda könnyei, a lesütött szem mimikájával társítva, a nő vonzalmát jelzik, azt, hogy ő, Ottó, hatni tudott az ifjú asszony szívére, s ez a hódítani akaró férfi szempontjából ígéretesnek tekinthető a nő megszerzésére nézve, még akkor is, ha – egyelőre még – titkolni is szeretné vonzalmát.”²⁶ Ennek tükrében Ottó erőszakosabb közeledése pusztán a nő „játszmáival” való leszámolás kísérletének is tűnhet, tettei következményeként az áhított nő szerelmének elnyerését látta, hogy az végre megadja majd magát, érzelmeit nem titkolja tovább. Felvetődik a kérdés, hogy vajon Ágnes hogyan reagálhatott a szerető közeledésére, amely befolyásolhatta a tragikus eseményre elszánt férfi motivációit? Szemérmes távolságtartással vagy nyílt elutasítással? Bármilyen vezethetett a szerető tetteiig, az csak az indítékon változtatna (Ágnes megszerzéséért öli meg a férjet vagy az iránta érzett haragból), de Ágnes erkölcsi ártatlanságát nem vonná kétségbe.

²⁶ Nagy Imre: Melinda könnyei. A női sírás szemantikája a Bánk bán első felvonásában in. (Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek (sorozatszerk.: Demeter Júlia, Kilián István; A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei; Kolozsvár, 2011) 269. o.

Összegzés

Dolgozatomban Arany János *Ágnes asszony* című balladájának elemzésével foglalkoztam, melyben azon hipotézisemre kerestem bizonyítékokat az elemzésekben és az irodalomhagyományban, miszerint Ágnes tévesen ítélték el, az ellene felhozott vádak pusztán félreértések sokaságának eredményei, s a gyilkosságban való ártatlanságán kívül erkölcsi tisztaságát is megőrizte a férjét veszített asszony. Megvizsgáltam a szövegben elhangzó sorokat és hiátusokat, melyek együtt adják ki a történet teljes képét, s amelyekből jól látható volt, hogy az elsődleges asszociációink nem feltétlenül a kizárólagos asszociációs lehetőségek. A szerető vallomása a kettejük előtörténetének hiányában abszolút nem egyértelműen igaz állítás, lehetett hamistanúzás is. Motivációja a gyilkosság elkövetésére lehetett az, hogy Ágnes visszautasította a közeledését, hű maradt férjéhez, s ezzel kivívta a szerető haragját. A szöveg hiátusai megengedik ezt az elméletet, hiszen hiányzik a teljes előtörténet, csak a gyilkosság utáni pillanattól kapunk betekintést a cselekménybe, így bármilyen megmásíthatatlan, végzetes következményt nem tudunk levonni az azt megelőző eseményekből.

Az Ágnes könnyeire használt kifejezések vizsgálatánál arra a következtetésre jutottam, hogy azok egyértelműen Ágnes áldozat voltára, ártatlanságára utalnak. Ezen szimbólumok érdekessége az, hogy a szüziesség, tisztaság jelképei is, amelyek egy férjéhez hűtlen asszonyra nem lehetnének használatosak, hacsak nem fogadjuk el, hogy valami oknál fogva a nő mégiscsak hűséges. Az ok, ami bizonyíthatja a nő hűségét az ha a szerető karakterét egy hazugságokhoz folyamodott személyként vizsgáljuk, akinek terhelő vallomása hamistanúzás lehetett. De miért folyamodott volna hazugságokhoz? A választ a szerető bosszúállásában kerestem, hogy hamis vallomásával Ágnes bukása volt a célja, s ezen indítékához korábbi kikoszarazása vezethetett. Ezen állításomat a megvizsgált szépirodalmi művek meg is erősítették, a bűnbe kevert hűséges feleség és a bosszúálló szerető alakja számos irodalmi alkotás témája, így felkínálták annak a lehetőségét, hogy az *Ágnes asszony* története beleilleszkedhet ebbe a témakörbe, tekinthető egy elbuktatott asszony kálváriájának, ahogy szégyenét nem képes elviselni, s beleőrül meggyalázott életének tudatába, ahogy tette ezt például Melinda vagy Lukretia is.

A dolgozatom tágításával kapcsolatban felvetődnek még érdekes, megvizsgálandó aspektusok Ágnes ártatlanságának további megerősítésére. Újabb szépirodalmi alkotásokban való párhuzamok keresésére, illetve egy nőtörténeti kutatásra helyezném a hangsúlyt a jövőben.

Irodalomjegyzék

Primer források:

Arany János: Egy egyszerű beszélyke in. Arany János novellái (Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1923) 11-32. o. <http://real-eod.mtak.hu/9666/1/18608.pdf>

Katona József: Bánk bán <https://mek.oszk.hu/00700/00723/00723.htm>

Kölcsey Ferenc: Védelem P. J. számára <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/01.htm#216>

Racine, Jean: Phaedra <https://mek.oszk.hu/00400/00471/00471.htm>

Shakespeare, William: Lukretia <https://mek.oszk.hu/04600/04614/html/2/magyar.htm>

Szekunder források:

Adamikné Jászó Anna: Retorikai gondolkodás és szövegértő olvasás I. (Anyanyelv-pedagógia, 2009, II. évf. 3. sz.) <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=185>

Bittner Mónika: Miért engedték ki Ágnes asszonyt a börtönből? (Tanulmányok 2021/1, Bölcsészettudományi kar, Újvidék)

https://www.academia.edu/51504704/Mi%C3%A9rt_engedt%C3%A9k_ki_%C3%81_gnes_asszonyt_a_t%C3%B6ml%C3%B6cb%C5%91l

Boda István: Arany János „különös természete” és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei (Különlenyomat az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1927-8-9. évi füzetéből, Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest)

Greguss Ágost: Arany János balladái (harmadik bővített kiadás, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900) <https://mek.oszk.hu/17400/17493/>

Hász-Fehér Katalin: A szemlélődő elbeszélői szerepkör Arany balladáiban (A Tiszatáj Diákmelléklete 1996 okt. 37. sz.) <https://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/22998/>

Magyar Katolikus Lexikon <https://lexikon.katolikus.hu/L/liliom.html>

Milbacher Róbert: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben (Ráció Kiadó, Budapest, 2009) 199-224. o.

Milbacher Róbert: Arany-metszés (Kortárs Kiadó, 2021) 135-145. o.

Nagy Imre: Melinda könnyei. A női sírás szemantikája a Bánk bán első felvonásában in. (Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek (sorozatszerk.: Demeter Júlia, Kilián István; A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei; Kolozsvár, 2011)

<https://docplayer.hu/20156676-Drama-szovegek-metamorfozisa-kontaktustortenetek-metamorphosis-of-the-drama-texts-stories-of-relation.html>

Arany János válogatott balladái Riedl Frigyes bevezetésével (Budapest, 1995)

<https://mek.oszk.hu/09000/09053/09053.pdf>